

УДК 343.241(477)



Марисюк Костянтин Богданович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології юридичного факультету
Львівського національного університету
імені Івана Франка

ДО ПИТАННЯ ПРО РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ МАЙНОВИХ ПОКАРАНЬ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У ПЕРШІ РОКИ ПРОГОЛОШЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ (1917-1922 РР.)

Стаття висвітлює питання кримінально-правової політики у сфері майнових покарань на українських землях у перші роки проголошення радянської влади в період 1917-1922 рр. Досліджено їх види та підстави застосування. Звернено особливу увагу на проблеми, які мали місце при стягненні майнових покарань того часу.

Ключові слова: покарання, конфіскація, штраф.

Постановка проблеми. Перед історико-теоретичними дисциплінами у системі юридичних наук сьогодні постає важливе завдання з оновлення свого змісту, переорієнтації на дослідження державно-правової реальності під кутом загальноновизнаних еталонів демократії, функціонування соціальної і правової систем, механізмів забезпечення та захисту прав і свобод людини.

Для цього теоретики та історики держави і права повинні критично переосмислити ті напрацювання, що були зроблені в попередній період, запропонувати нові підходи до розв'язання актуальних проблем та шляхи їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями зазначеного періоду займались доволі багато науковців, наприклад, А. Герцензон, М. Ісаєв, П. Михайленко, М. Могилюк, З. Тадевосян та ін., однак вони акцентували свою увагу або на основних інститутах кримінального права того часу загалом або на його окремих питаннях, приділяючи доволі мало уваги проблемі покарань. Спеціальних досліджень питання кримінально-правової політики у сфері кримінальних покарань, закріплених у нормативно-правових актах 1917-1919 рр. загалом, а тим більше – майнових покарань, уже протягом тривалого часу не проводилось.

Постановка завдання. Вирішення зазначених вище завдань і переосмислення суті кримінально-правової політики у сфері майнових покарань, передбачених у законодавстві перших років після проголошення радянської влади на українських землях, є основними завданнями цього наукового дослідження.

Автор усвідомлює, що в межах однієї короткої публікації неможливо повною мірою висвітлити всі проблемні аспекти задекларованої теми, тому зосередить свою увагу на найбільш важливих, з його точки зору, питаннях, залишивши всі інші для наступних публікацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Система кримінальних покарань в радянському кримінальному праві зазнала з жовтня 1917 р. значних змін. Радянська влада



повністю відмовилась від існуючої раніше досить стрункої системи покарань; ієрархічність побудови каральних заходів, базовану на розрядах, родах і ступенях, було скасовано [11, с. 7].

За вірним твердженням Г. Тоскіної, у згаданий період виникла парадоксальна ситуація, коли держава відмовилась від колишньої системи покарань, не створивши при цьому нової [11, с. 13]. Використання старих законів було категорично заборонено. У зв'язку з цим чи не найбільш легітимною підставою обрання конкретного виду покарання стає «революційна правосвідомість» конкретного судді, який часто не був взагалі обмежений певним колом покарань, а просто «мав призначити покарання з усією суворістю революційного закону». На практиці усе це виливалось в ескалацію карального свавілля [11, с. 13].

Згадані вище перетворення не могли не відбитись і на системі майнових покарань, існуючих у той час.

Серед найбільш значимих змін у сфері майнових покарань було відновлення конфіскації майна. За словами М. Ісаєва, це трапилось тому, що «Жовтнева революція, яка поставила на порядок дня експропріацію експлуататорів, не могла не здійснити у найбільш широких розмірах конфіскацію майна колишніх привілейованих класів: націоналізація, муніципалізація, конфіскація рухомого майна в революційному порядку здійснювалась місцевою владою» [4, с. 73]. Загалом розділяє наведену вище думку і А. Степаніщев, зазначаючи, що «... в перші роки, а ще більше у перші місяці після революції, конфіскація застосовувалась дуже широко...» [8, с. 17].

Щодо правового статусу конфіскації майна у досліджуваний період, то Д. Шаблинська характеризує його, пишучи, що «з початком нового етапу розвитку суспільства з жовтня 1917 р. конфіскація як вид покарання в законодавстві і судовій практиці почала мати особливе значення. Вона застосовувалась у якості основного і додаткового покарання за різні злочини і різними правозастосовними органами» [12, с. 46].

Ще більш категорично характеризує правовий статус покарання у виді конфіскації майна Д. Борченко. З цього приводу він зазначає наступне: «Якщо до ХХ ст. вітчизняний законодавець досить стримано відносився до конфіскації майна з точки зору її фіскальної функції, то у радянський період вона стала розглядатись в якості знаряддя, однієї з гострих форм репресії щодо представників «експлуаторських» класів. В період становлення радянської влади конфіскація по суті була формою експропріації приватної власності. Вона допомагала скеровувати основні знаряддя і засоби виробництва в загальну власність, докорінно підриваючи матеріальну основу існування «буржуазних елементів», які не визнали нову владу і чинили їй стійкий опір» [1, с. 54].

Варто зазначити й те, що саме у згаданий період конфіскація майна набуває того змісту, який ми вкладаємо у це покарання й у наш час, а саме позбавлення власності на майно за вчинення корисливого злочину. На це звертає увагу, наприклад, Д. Шаблинська [12, с. 50].

Досить часто застосовувався на практиці й такий вид покарань, як штраф. Визначаючи роль і мету цього покарання, З. Тадевосян з традиційною риторикою свого часу зазначав, що «основна сутність цього виду покарання була спрямована проти представників скинутих експлуаторських класів, які опирались створенню нового суспільства» [9, с. 5]. За твердженням цього ж дослідника, «з перших днів становлення радянської влади народні суди широко застосовували штраф у якості виду покарання» [9, с. 6].

Відтак, після встановлення радянської влади в Україні в 1919 р. на території Республіки діяли кримінальні закони уряду Радянської України, видані в 1917 і 1918 рр., тобто до німецької окупації, законодавчі акти Російської Федерації, в більшості декретовані українським урядом (наприклад, згаданий вище декрет РНК РСФСР від 22 липня 1918 р. «Про спекуляції» було поширено на територію УСРР включно до прийняття Кримінального кодексу УСРР 1922 р. [7, с. 49]) і поточне кримінальне законодавство Української Радянської республіки [6, с. 11].

Декрет «Про конфіскацію кинутого майна», введений в дію в січні 1919 р., оголошував осіб, які втекли з місць, у яких було відновлено радянську владу, ворогами трудящих і вказував, що всі вони підлягали суду військового трибуналу, а їх майно мало бути передане у власність Української Радянської Республіки.

Введений у дію у цьому ж місяці декрет «Про конфіскацію акціонерних капіталів колишніх приватних банків», у п. 5 встановлював правило, згідно якого «власники банківських акцій, які не надали останніх і не повідомили їх реєстрового списку у двохмісячний строк з дня публікації цього декрету, караються конфіскацією всього майна».

Ще один декрет, датований січнем 1919 р., а саме «Про біржі праці», за порушення порядку прийому, звільнення і розподілу робочої сили в народному господарстві встановлював санкцію у виді «позбавлення волі на строк до 6 місяців або грошового штрафу до 10000 карбованців».

Того ж 1919 р. побачив світ і декрет РНК УСРР «Про відповідальність за порушення постанов продовольчих органів», який передбачав покарання у виді грошового стягнення до 50000 карбованців чи позбавлення волі на строк до одного року і шести місяців за порушення виданих уповноваженими на це продовольчими органами обов'язкових постанов чи невиконання законних розпоряджень або вимог цих органів, які стосувались: а) обліку товарів; б) передачі взятих під облік товарів в термін на вимогу компетентних установ; в) ввезення, вивезення, перевезення і продажу товарів. Окрім того, суд мав право на власний розсуд приймати рішення про конфіскацію товарів, прихованих від обліків, не переданих у строк, а також тих, що ввозились, вивозились, перевозили або продавались з порушенням вказаних в цій статті постанов, вимог і розпоряджень.

Декрет РНК УСРР «Про хабарництво і незаконні побори» (1919 р.) передбачав покарання не нижче 10 років позбавлення волі з конфіскацією майна і позбавлення права займати відповідальні посади в радянських і громадських установах на строк не менше 20 років для посадових осіб, які вимагали хабар «у зв'язку або з метою вчинення дій, які входять в коло їх обов'язків»; не нижче як п'ятьма роками позбавлення волі, штрафом у потрібному розмірі хабара і позбавленням права займати відповідальні посади в радянських і громадських установах на строк не менше 10 років карались посадові особи, які прийняли або лише здійснили спробу прийняти хабар; не менш як 10 роками позбавлення волі з конфіскацією майна і позбавленням права займати відповідальні посади в радянських і громадських установах на строк не менше 20 років або смертною карою карались посадові особи, винні у прийнятті хабара у зв'язку або з метою вчинення в колі їх обов'язків злочину або службового проступку, а у випадку ознак вимагання при вчиненні вказаних діянь – позбавленням волі на строк не менше 15 років, конфіскацією майна і позбавленням права займати відповідальні посади в радянських і громадських установах назавжди або смертною карою.



Постанова РНК УСРР «Про відповідальність за продаж, розкрадання і недбале зберігання солі» передбачала кримінальну відповідальність за порушення норм перевезення солі, а надлишки останньої підлягали конфіскації.

Постанова РНК УСРР «Про митну охорону», прийнята в кінці 1922 р., встановлюючи кримінальну відповідальність за контрабанду, передбачала за такого роду діяння покарання у виді вилучення контрабандного вантажу та стягнення штрафу: а) у розмірі п'ятикратного мита за товари, обкладені за тарифом митом; б) у розмірі подвійної вартості за середніми цінами за товари, заборонені до перевезення; в) у розмірі 25 % вартості товарів, які не обкладались митом [7, с. 57]. Вона ж передбачала відібрання предметів контрабанди, штраф у подвійному розмірі та примусові роботи на строк до трьох місяців за вчинення контрабанди при обтяжуючих обставинах.

Значення майнових покарань в системі кримінальних покарань досліджуваного часу можна прослідкувати хоча б із того, що Інструкція Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВУЦВК) «Про порядок провадження справ про дезертирів, їх приховувачів, пособників і потуральників» передбачала перенесення центру тяжкості покарань навіть за такого роду діяння на «майнові стягнення». У зв'язку з цим, за дезертирство з Червоної Армії рекомендувалось застосовувати майнові стягнення у вигляді грошового штрафу і часткової або повної конфіскації майна (будівель, худоби, знарядь), а також позбавлення земельного наділу чи його частини – покосу, городу, саду та ін. І лише у випадку неможливості застосування перелічених покарань можливим було призначення винному примусових громадських робіт без позбавлення волі, направлення до штрафної частини на строк до 6 місяців та позбавлення волі [7, с. 65-66]. Цікавим є і той факт, що прямо встановлювалось призначення вилученого у зазначеному порядку майна та земельних наділів, які, як правило, мали передаватись у користування потребуючим сім'ям червоноармійців та трудармійців [7, с. 65-66].

З багатьох докодифікаційних законів, спрямованих на боротьбу з податковою злочинністю, варто виокремити постанову РНК УСРР від 15 листопада 1921 р., яка передбачала покарання у виді громадських примусових робіт або позбавлення волі з конфіскацією майна, або без такої за несплату продовольчого або сировинного податку, якщо було доведено відчуження, приховування або пряму відмову від здачі сільськогосподарських продуктів, або інші злісні діяння платника, а також злісне і вперте пред'явлення і здачу явно недоброякісних продуктів.

Звертає на себе увагу той факт, що молода радянська держава не успадкувала існуючу при царському режимі тенденцію до скорочення застосування конфіскації майна. Навпаки, в перші роки (точніше, навіть у перші місяці) встановлення нової влади конфіскація застосовувалась досить широко, у багатьох випадках – навіть не як кримінальне покарання за вчинення якогось певного злочину [2, с. 12].

За даними, які наводив А. Степаніщев, у зазначений період було конфісковано майно 1,1 % осіб, які вчинили контрреволюційні злочини, а також майно 1,7 % хабарників, 9,8 % спекулянтів [8, с. 20].

Ще ширше на практиці застосовувалось покарання у виді штрафу. Як вірно твердив А. Герцензон, в законодавстві і практиці народних судів 1917-1918 рр. штраф також був покаранням, яке зустрічалось чи не найбільш часто [3, с. 131].

З даних, оприлюднених М. Шаргородським, у 1918 р. губернські революційні трибунали призначали покарання у виді штрафу у 33,2 % випадках, що було другим за чисельністю показником після позбавлення волі (38, 3 %). Конфіскація майна не набула у той час значної поширеності, про що свідчать показники її застосування (2,1 %), хоч і



вона значно випередила такі покарання, як розстріл (0,3 %), оголошення ворогом народу (0,2 %) та вислання (0,4 %) [13, с. 57].

Вторив йому і З. Тадевосян, який зазначав, що питома вага штрафу серед інших видів кримінальних покарань у 1919 р. складала близько 44 % [9, с. 6].

Чи не найбільш повним аналізом у згаданому напрямку можна вважати публікацію Є. Тарновського, оприлюднену ним ще у 1922 р. Названий автор загалом подає той же порядок цифр, що й перелічені вище дослідники, зазначаючи, що народні суди протягом 1919 р. призначали майнові покарання у 46 % випадків, протягом 1920 р. – у 30 % випадків [10, Б/с].

Настільки широке застосування штрафу (особливо у 1919 р.) на думку А. Герцензона, можна пояснити, виключно аналізуючи загальнополітичну лінію радянської влади того часу [3, с. 132]. З цього приводу варто згадати хоча б про знану записку В. Леніна щодо заходів боротьби з саботажниками та контрреволюціонерами, адресовану Ф. Дзержинському, автор якої рекомендував застосовувати штраф як захід покарання щодо осіб, які належали «до багатих класів».

У одній зі статей, аналізуючи процеси, що проходили того часу у революційних трибуналах, газета «Правда», описуючи покарання, які застосовувались цими трибуналами, писала: «Штраф має бути такого розміру, щоб він виконував одночасно роль експропріації капіталу і позбавляв би наших активних ворогів їх головної зброї боротьби з нами – капіталу».

Значне підняття ролі майнових покарань у згаданий період пояснюється не стільки фактичними перетворенням у системі кримінальних покарань чи іншими подібними причинами, а в першу чергу тим, що саме штраф та конфіскація майна, за словами А. Курца, «виступили дієвою зброєю в руках суду Радянської влади в боротьбі з багатими та злочинцями всіх мастей» [5, с. 70].

Характерно, що якщо спочатку майнові покарання застосовувались каральними органами, в першу чергу, як важливий спосіб позбавлення поміщиків і буржуазії головного джерела їх сил – капіталу, то в подальшому ці покарання починають спрямовуватись в основному проти хабарників і спекулянтів, осіб, які приховували хлібні запаси та ін. [5, с. 70].

Висновки. Підсумовуючи досліджуваний період, можна констатувати, що, незважаючи на широке коло кримінальних покарань, існуючих у тогочасному законодавстві і практиці, майновим покаранням відводилось одне з чільних місць, оскільки саме вони слугували дієвим засобом як боротьби зі злочинністю, так і способом перерозподілу капіталу на користь молоді Радянської держави.

Список використаних джерел

1. Борченко Д. Ю. Конфискация имущества как мера уголовно-правового характера: понятие, природа, социальное предназначение и порядок применения : дисс. ... на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 / Борченко Денис Юриевич. – Тольятти, 2007. – 199 с.
2. Веселова В. Н. Конфискация в советском уголовном праве : дисс. ... на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 / Веселова Валентина Николаевна. – М., 1990. – 202 с.
3. Герцензон А. А. Уголовное право. Часть общая / А. А. Герцензон. – М. : Издание РИО ВЮА, 1948. – 496 с.



4. Исаев М. М. Основные начала уголовного законодательства СССР и союзных республик / М. М. Исаев. – М.-Ленинград : Государственное издательство, 1927. – 140 с.
5. Курц А. В. Штраф как вид уголовного наказания по законодательству России и зарубежных стран : дисс. ... на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 / Курц Алексей Викторович – Йошкар-Ола : Марийский государственный университет, 2001. – 203 с.
6. Михайленко П. П. Уголовное право УССР периода иностранной интервенции и гражданской войны: стенограмма лекций / П. П. Михайленко. – Львов : Издание Львовского университета, 1961. – 37 с.
7. Михайленко П. П. Уголовное право УССР периода перехода на мирную работу по восстановлению народного хозяйства (1921-1925) / П. П. Михайленко. – Львов : Издательство Львовского университета, 1956. – 128 с.
8. Степанищев А. В. Проблемы правового регулирования применения конфискации имущества : дисс. ... на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 / Степанищев Алексей Владимирович. – М. : Государственное учреждение «Всероссийский научно-исследовательский институт», 2000. – 172с.
9. Тадевосян З. А. Штраф как мера наказания по советскому уголовному праву : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 криминальное право та криминология; криминально-исполнительное право / З. А. Тадевосян. – М. : Всесоюзный институт по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1978. – 27 с.
10. Тарновский Е. Судебная репрессия в цифрах за 1919-1922 гг. / Е. Тарновский. // Еженедельник Советской юстиции. – 7 декабря 1922 г. – № 44 – 45. – Б/с.
11. Тоскина Г. Н. Становление и развитие системы наказаний в уголовном праве России и СССР в 1917-1926 гг. : автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08. / Г. Н. Тоскина. – М. : Московская государственная юридическая академия, 2005. – 26 с.
12. Шаблинская Д. В. Конфискация имущества в уголовном праве: совершенствование законодательства и практики применения : дисс. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шаблинская Диана Викторовна. – Минск : Академия Министерства внутренних дел Республики Беларусь, 2010. – 197 с.
13. Шаргородский М. Д. Наказание по советскому уголовному праву. Часть вторая / М. Д. Шаргородский. – М. : Государственное издательство юридической литературы, 1958. – 239 с.

**Марисюк К. Б. К вопросу о реформировании системы
имущественных наказаний на украинских землях в первые годы
провозглашения советской власти (1917-1922 гг.)**

Статья освещает вопросы уголовно-правовой политики в сфере имущественных наказаний на украинских землях в первые годы провозглашения советской власти в период 1917-1922 гг. Исследовано их виды и основания применения. Обращено особое внимание на проблемы, которые имели место при взыскании имущественных наказаний того времени.

Ключевые слова: наказание, конфискация, штраф.

Marysyuk K. B. To a question about reforming of system of property punishments in the Ukrainian lands in the first years of declaration of the Soviet power (1917-1922)

The article lights the issue of criminal policy on property punishments in the Ukrainian lands in the first years of declaration of the Soviet power in the period of 1917-1922. It is investigated their kinds and the bases of using. It is paid special attention to problems, which took place at collecting of property punishments of that time.

Key words: *punishment, confiscation, penalty.*

